

ČESKOSLOVENSKÁ EMIGRÁCIA V JUHOSLÁVII A BELEHRADSKÁ ODBOJOVÁ CENTRÁLA V ROKOCH 1939 – 1941

CZECHOSLOVAK EMIGRATION IN YUGOSLAVIA AND BELGRADE RESISTANCE HEADQUARTERS IN 1939 – 1941

Ondrej Druga

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

slovenské dejiny, 3. ročník, denná forma štúdia

ondrej.druga@umb.sk

Školiteľ: doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Miroslav.Kmet@umb.sk

Kľúčové slová

Československý protifašistický odboj, československá emigrácia, Belehrad, Juhoslovenské kráľovstvo, Slováci a Česi v Juhoslávii

Key words

Czechoslovak anti-fascist resistance, Czechoslovak emigration, Belgrade, Kingdom of Yugoslavia, Yugoslav Slovaks and Czechs

1. Úvod

Po páde Poľska v septembri 1939 sa najdôležitejšou trasou pre emigráciu z územia bývalej Československej republiky do západnej Európy stala trasa cez Balkánsky polostrov. Juhoslávia a predovšetkým Belehrad sa tak stali dôležitým oporným bodom československého odbojového hnutia a emigrácie v období rokov 1939 – 1941. V tomto období prešlo cez Juhosláviu viac ako 2000 československých občanov. Viacerí z nich pritom v Belehrade, alebo na iných miestach Juhoslávie, prežili aj niekoľko mesiacov.

Vzhľadom na širšie ponímanie pojmu emigrácia je najskôr potrebné presnejšie definovať predmet tohto príspevku. Pôjde o československých občanov – organizované skupiny, ale aj jednotlivcov –, ktorí územie Československej republiky, respektíve jej nástupníckych štátnych útvarov opustili pre to, že patrili k niektorej z prenasledovaných skupín, alebo sa rozhodli odísť dobrovoľne na základe svojej hodnotovej orientácie. Z nich bude pozornosť venovaná hlavne tej skupine ľudí, ktorí sa do činnosti odbojového hnutia aktívne zapájali. Za československú emigráciu nepokladáme príslušníkov českej a slovenskej menšiny na území Juhoslávie, ktorí boli v tomto období juhoslovanskými štátnymi príslušníkmi. Pozornosť im budeme venovať len v prípadoch, keď sa zapojili do činnosti odbojového hnutia.

K tejto téme je publikovaná bohatá memoárová literatúra predovšetkým českej proveniencie (1). Zo sekundárnej odbornej literatúry sú zaujímavé znova predovšetkým publikácie českej (2), ale tiež aj v slovenskej (3) a srbskej (4) proveniencie.

2. Belehradská centrála československého odbojového hnutia

Fungovanie balkánskej emigrantskej trasy bolo možné vďaka aparátu odbojových pracovníkov a ich spolupracovníkov na celej dĺžke trasy. Z územia Protektorátu Čechy a Morava prechádzali emigranti tromi rôznymi trasami, pričom všetky sa stretávali v Belehrade. Tu sídlila významná centrála československého odbojového hnutia, ktorá tento proces do veľkej miery riadila. V počiatočnej fáze emigrácie ju tvorili predovšetkým pracovníci československého vyslanectva v Belehrade. To síce bolo po obsadení Čiech a Moravy v marci 1939 oficiálne zrušené, avšak v skutočnosti boli jeho pracovníci naďalej v kontakte s väčšinou diplomatických zastupiteľstiev, ako aj s juhoslovanskými predstaviteľmi. (Křen, 1969, s. 325 – 328). Výraznou oporou pri pobyte emigrantov bola aj miestna česká a slovenská komunita, ktorá mala spolu vyše 130 000 členov.

Aktívna bola predovšetkým ich spoločná organizácia, Československý zväz v Kráľovstve juhoslovanskom. (Sovilj, 2016, s. 104). Treba povedať, že spomínané komunity týmto nadviazali na svoju predošlú činnosť na podporu ČSR, ktorá sa prejavila predovšetkým počas Mníchovskej krízy v septembri 1938, keď boli organizované finančné zbierky v prospech ČSR. (*Národná jednota*, roč. 19, č. 52, s. 2). Obe menšiny prijali rozbitie ČSR v marci 1939 s veľkou nevôľou. (*Národná jednota*, roč. 20, č. 11, s. 1). Okrem československých diplomatických misií boli významnými ľudskými zdrojmi pre vznikajúce odbojové hnutie v zahraničí aj obchodné zastupiteľstvá. (Křen, 1969, s. 331 – 332). Československí občania pracujúci v pobočkách československých podnikov v Juhoslávii, predovšetkým v Belehrade, boli dôležitou oporou tunajšieho odbojového hnutia, a to hlavne vďaka svojim finančným možnostiam. (Tejchmann, 2008, s. 101).

Hlavné funkcie v belehradskej centrále však po niekoľkých mesiacoch prebrali vojenski členovia československého zahraničného odboja. Na prelome decembra 1939 a januára 1940 prišiel do Belehradu plukovník František Hieke. Ako bývalý srbský dobrovoľník z 1. svetovej vojny mal v juhoslovanskej štátnej správe množstvo známych, čím bol pre odboj od začiatku užitočný. V januári 1940 sa nejaký čas zdržal v Belehrade aj generál Neumann, ktorý vytýčil 4 základné úlohy pre fungujúci transport osôb do zahraničného vojska. Zároveň vymenoval Hiekeho za zmocnenca zodpovedného za spomínané úlohy. Vojenská časť teda mala prebrať kompletnú realizáciu transportov, Lípa so svojimi spolupracovníkmi mal byť zodpovedný už len za finančnú stránku akcie. (Hieke, 1968, s. 591 – 593). Okrem transportu emigrantov bola dôležitá aj spravodajská činnosť. Hieke po svojom príchode začal nadväzovať kontakty so spojeneckými informačnými službami. Tie si cenili predovšetkým jeho správy z Nemecka a obsadených krajín. (Zudová-Lešková, 2012, s. 95 – 96).

Pre fungovanie tejto akcie však bol kľúčovým faktorom postoj juhoslovanských štátnych orgánov. Ten sa počas tohto dlhého obdobia postupne menil. Všeobecne sa dá povedať, že išlo o lavírovanie medzi tolerantným až jemne nápomocným prístupom a snahou navonok vykazovať činnosť potvrdzujúcu servilný prístup voči Nemecku. Napríklad bývalý československý vyslanec Jaroslav Lípa bol v kontakte s premiérom Cvetkovičom. Postoj k československej akcii výstižne vyjadril vládny politik A. Korošec: „Ostaňte, pracujte, ale zatiaľ mlčte.“ (bližšie Tejchman, 2008, s. 167 – 168).

3. Organizovanie emigrantských transportov

Väčšinu emigrantov tvorili Česi, ktorí smerovali do československého zahraničného vojska – predovšetkým bývalí dôstojníci a študenti. (Jablonický, 2009, s. 43) Možností, ako emigrovať, bolo viacero. Prvou bolo legálne vycestovanie, teda na platný cestovný pas s potrebnými vízami a povoleniami. (Sovilj, 2012, s. 73). Druhú možnosť predstavoval ilegálny útek. Po prekročení juhoslovanských hraníc boli československí emigranti často veľmi srdečne uvítaní pohraničnou strážou a presunutí do Belehradu. Tam im bola poskytnutá starostlivosť a následne boli organizované transportovanie ďalej – železnicou cez Skopje a Grécko do Turecka, a odtiaľ ďalej na francúzske územia Blízkeho východu. Okrem toho existoval ďalší spôsob ilegálnej emigrácie – v lôžkových železničných vozňoch. Touto formou bolo prepravených viacero vysokých politických pracovníkov. (Drtina, 1991, s. 476 – 479).

Pracovníci zrušeného československého vyslanectva v Belehrade poskytovali emigrantom ubytovanie, stravovanie aj falošné doklady. Mali na starosti aj ich organizované odosielanie na ďalšiu cestu. (Tichý, 1969, s. 417 – 418). Spočiatku boli emigranti provizórne ubytovaní v priestoroch vyslanectva. Prvý transport 12 ľudí odišiel z Belehradu 9. septembra 1939. Ďalšie transporty už boli zorganizované na vyššej úrovni. Zlepšilo sa aj ubytovanie emigrantov počas ich belehradského pobytu – presunuli ich do Československého domu na Garašinovej 39, ktorého súčasťou bola aj sokolovňa juhoslovanského Sokola. (Sovilj, 2012, s. 75 – 76, s. 88 – 89). Dostalo sa im tu srdečného privítania, a napriek provizórnym podmienkam na toto obdobie mnohí spomínali v dobrom. Starali sa o nich predovšetkým ženy z belehradskej českej komunity. (Drtina, 1991, s. 493). Potraviny pre emigrantov dodávali vojvodinskí Slováci. (Jarinkovič, 2012, s. 18). Od septembra do konca roku 1939 bolo z Juhoslávie spolu vypravených 25 skupín s 315 osobami. (*Archiv Ústavu T. G. Masaryka*, Praha, f. 40, ka. 454). Začiatkom roku 1940 už dosiahla belehradská centrála svoj najvyšší výkon v transportovaní emigrantov. Zároveň to bolo ešte vcelku bezpečné obdobie, keď československej akcii a jej

pracovníkom nehrozilo takmer nič. S vybavením cestovných dokladov, ako aj zariadením niektorých etáp ďalšej cesty československých emigrantov pomáhala francúzske vyslanectvo, ktoré poskytovalo emigrantom víza a do istej miery aj falošné pasy. (Sovilj, 2012, s. 85 – 88). Od januára 1940 odchádzalo organizovanými transportmi z Juhoslávie vyše 300 československých emigrantov mesačne, okrem februára a júna. Z Belehradu odišlo od 9. septembra 1939 do 24. júna 1940 spolu 77 vlakových transportov s 2 058 osobami. (AUTGM. Praha, f. 40, ka. 454). Okrem toho sa cca 40 čs. občanov dostalo do Francúzska loďou zo Splitu alebo vlakom cez Taliansko. Celá táto činnosť však bola sledovaná – už od septembra 1939 sa v hláseniach nemeckých diplomatov objavovali správy o pohybe československých utečencov, a to vrátane detailných informácií ako napríklad čísla vlakov, ktorými odišli do Solúnu. Miestne nemecké orgány postupne zhromažďovali informácie a stupňovali nátlak na juhoslovanskú vládu. (Sovilj, 2012, s. 85 – 89).

4. Situácia v odbojovom hnutí

Československý zahraničný odboj v počiatkovej fáze druhej svetovej vojny bol poznačený nejednotnosťou. Tá mala korene ešte v predvojnovom období v podobe antagonizmu dvoch najvýraznejších politických predstaviteľov ČSR, ktorými boli prezident českej národnosti Edvard Beneš a predseda vlády Slovák Milan Hodža. Po udalostiach jesene 1938 obaja abdikovali a zdržiavali sa v zahraničí, kde sa obaja nachádzali aj v čase rozbitia republiky v marci 1939. (Kuklík – Nemeček, 1999, s. 35 – 38). Spočiatku sa zdalo, že Hodža a Beneš napriek svojmu predošlému antagonizmu nájdu spoločnú reč, avšak už od jesene 1939 sa medzi nimi začali objavovať nezhody. Tie neskôr vyvrcholili založením dvoch samostatných odbojových orgánov – Československého národného výboru pod vedením Beneša a Česko-slovenskej národnej rady pod vedením Hodžu. Hlavným dôvodom sporu boli nezhody ohľadom štátoprávneho postavenia Slovenska v budúcom obnovenom Československu – Hodža žiadal jeho autonómne postavenie, zatiaľ čo Beneš trval na predmnichovskom centralistickom modeli. (Kuklík – Nemeček, 1999, s. 42). Tento konflikt výrazne ovplyvňoval aj dianie v belehradskej centrále československého odboja, do istej miery sa dokonca preniesol aj medzi juhoslovanskú českú a slovenskú komunitu. (Žuffa, 2004, s. 30 – 31). Hodža mal medzi vojvodinskými Slovákami veľmi silnú pozíciu, ktorej korene siahali ešte do jeho aktivít zo začiatku 20. storočia, keď bol v kulpínskom volebnom okrese dva razy zvolený za poslanca Uhorského snemu. (Kopčok, 2007, s. 66). Blízky vzťah k tejto slovenskej komunite udržiaval aj počas medzivojnového obdobia, keď sa prihlásil za jedného zo zakladajúcich členov Matice slovenskej v Juhoslávii. (*Matica slovenská v Srbsku*, nespracovaný archívny materiál).

Ešte v decembri 1938 si Hodža za svojho hlavného spolupracovníka na Slovensku určil Jána Lichnera, ktorý budoval odbojovú sieť na Slovensku. Spojenie vznikajúceho odbojového hnutia so zahraničím zabezpečoval Lichner dvoma cestami: cez juhoslovanského konzula v Bratislave Stanoje Simiča a cez Dušana Čaploviča, ktorý bol zamestnancom podniku Dunajplavba. Správy posielali po kapitánoch lodí do Belehradu, kde ich vyzdvihovali vyslanec Lípa alebo Ján Bulík – významný predstaviteľ vojvodinskej slovenskej menšiny v tomto období. (Jablonický, 2009, s. 15 – 16). Bulíkova spolupráca s československým odbojovým hnutím bola v podstate logickým vyústením jeho predošlej činnosti. Ako čelný predstaviteľ juhoslovanských Slovákov sa už začiatkom 30. rokov dostal do kontaktu s vrcholnými predstaviteľmi Československej republiky. (Bajaník, 2007). Slovenskú menšinu v Juhoslávii tiež viedol k lojalite voči ČSR. K jeho názorovej orientácii treba dodať, že ešte v roku 1935 sa stal generálnym tajomníkom Vojvodinského frontu protifašistických združení. (Boldocký, 2007, s. 89). Už v lete 1939 sa Bulík stal jedným z kuriérov prenášajúcich spravodajský materiál medzi Belehradom, Slovenskom, Protektorátom, Švajčiarskom a Francúzskom. (AUTGM, f. 40, ks. 454). Potvrzuje to aj kópia cestovného pasu J. Bulíka s množstvom víz udelených v rokoch 1939, 1940 a 1941 pre Švajčiarsko, Taliansko a Francúzsko. (Súkromná pozostalosť). O vysokej dôvere Hodžu voči Bulíkovi svedčí jeho cesta z dňa 15. júla 1939. Vtedy Bulík sprevádzal Irenu Pálkovú, Hodžovu dcéru, vo vysokom štádiu tehotenstva na ceste z Bratislavy cez Viedeň do Ženevy. (Palka, 2010, s. 34).

Spomínaný Československý zväz v Juhoslovanskom kráľovstve sa do odbojovej činnosti zapojil len nepriamo – odmietol otvorene vystúpiť ako odbojová organizácia. Dohodlo sa však, aby odbojovú činnosť viedli dobrovoľníci s neoficiálnou podporou členov zväzu. Zväz začal tlačiť ilegálny

leták o situácii v bývalej ČSR a cieľoch odbojového hnutia *Čehoslovački vjesnik*, ktorý vychádzal nepravidelne v náklade cca 2 500 ks a medzi juhoslovanskou inteligenciou mal značný vplyv. Predseda zväzu František Smetánka bol v kontakte s vyslancom Lípom ako hlavným prívržencom Benešovej frakcie, ale aj s Bulíkom, ktorý bol zase najvýznamnejší miestny Hodžov spojenec. (AUTGM, f. 40, ka. 454).

Belehradská centrála pod Lípovým vedením začala do konfliktu v československom zahraničnom odboji aj priamo zasahovať, a to formou vybavenia, resp. nevybavenia cestovných dokladov pre vybraných emigrantov. Napríklad Prokop Drtina, niekdajší tajomník prezidenta Beneša, sa v Belehrade zdržal približne mesiac, pričom oňho bolo výborne postarané. Bez väčších problémov získal falošný pas aj francúzske víza a odcestoval na Západ. (Drtina, 1991, s. 487 – 494). Odlišne sa však situácia vyvíjala v prípade Jozefa Rudinského, bývalého redaktora *Slovenského hlasu*. Ako svojho podporovateľa ho Hodža povolal do Paríža ešte koncom decembra 1939, aby svojou prítomnosťou posilnil jeho politický tábor. Legálnou cestou sa dostal začiatkom januára 1940 do Belehradu a na francúzskom vyslanectve požiadal o vstupné víza. Ich vydanie sa však odďaľovalo – podľa historika J. Jablonického bolo zrejmé, že Lípa so svojou skupinou nemal záujem o to, aby Rudinský tieto víza dostal. Dostal ich až o niekoľko mesiacov neskôr po intervenciách Slovákov žijúcich v Paríži. V tom čase mu už však boli zbytočné, keďže Francúzsko medzičasom padlo. Počas celej vojny ho odbojové orgány nechali v Palestíne, teda mimo akéhokoľvek politického diania. Jablonický to okomentoval takto: „Z nádejnej posily pre Hodžu sa tak stal politický strokotanec.“ Celkovo sa dá konštatovať, že Benešova odbojová frakcia Rudinského cestu a potenciálny odbojový vplyv úspešne odsabotovala. (Jablonický, 2009, s. 26 – 27). Z tohto príkladu sa dá vyčítať istá miera vplyvu belehradskej centrálky na celkový vývin situácie v exilovom odbojovom hnutí. Rudinský bol počas svojho nečakane dlhého pobytu v Juhoslávii v kontakte s Jánom Bulíkom, čo potvrdzuje Bulíkovu spoluprácu s Hodžovou odbojovou frakciou. (Súkromná pozostalosť). Konflikt v odbojovom hnutí v Juhoslávii pokračoval aj v roku 1940. Veľmi zaujímavý a výpovedný je opis situácie v liste A. Tichého zo začiatku apríla 1940: „Naša akcia je v poslednej dobe otrasená. Aj kolónia je nahlodávaná. Dr. Bulík je až extrémnym vyznávačom Hodž. línie a získal na svoju stranu veľkú časť Slovákov.“ (NAČR, f. 828, ka. 116). Bulíkov vplyv na slovenskú menšinu potvrdzuje stretnutie predstaviteľov slovenskej menšiny v máji 1940 v Báčskom Petrovci. Bulík na nej informoval o svojej ceste do Paríža, rozoberalo sa tu pôsobenie Hodžu a iných Slovákov v Paríži, ako aj Hodžova snaha o definovanie budúcich vzťahov Slovákov a Čechov v obnovennej republike. (Sovilj, 2012, s. 170).

Konflikt medzi Hodžom a Benešom, resp. medzi Slovákami a Čechmi však nebol jediným konfliktom československého odbojového hnutia. Zvlášť v Belehrade sa prejavoval aj iný konflikt, a to konflikt medzi vojenskou a civilnou časťou odboja. Viacerí zo spomínaných dôstojníkov opakovane prichádzali do konfliktu s dovtedajším osadenstvom pod Lípovým vedením. Vyčítali mu nezodpovedný prístup – prílišnú otvorenosť, nekryté spojenie a častú indiskrétnosť, ktoré vzhľadom na intenzívne sledovanie zo strany nemeckých orgánov predstavovali značné riziko. Viaceré hlásenia a pramene dokladujú, že Lípovi nedôverovali ani niektorí predstavitelia čs. kolónie v Juhoslávii. Postavenie vojenskej časti sa ešte posilnilo v marci 1940, keď prišiel do Belehradu gen. Ondřej Mězl. Ten bol menovaný za vojenského zmocnenca pre Balkán a Stredný východ. Balkán mal pre československú vojenskú akciu strategický význam, takže jeho vyslanie tomu len zodpovedalo. (Zudová-Lešková, 2012, s. 95 – 96).

Podstatným faktorom pre fungovanie odboja na juhoslovanskom území bol, samozrejme, postoj juhoslovanských štátnych orgánov. Až do jari 1940 bola po tejto stránke situácia až veľmi pokojná, čo výstižne opísal A. Tichý: „Proti našej akcii vystupovali vládne orgány len v ojedinelých prípadoch, obyčajne po predchádzajúcom varovaní a tak, aby zo zákroku nič nebolo. K zákrokom dochádzalo len na nátlak nacistov a s mnohými ospravedlňeniami“ (1969, s. 412). Situácia však vôbec nebola jednoduchá, keďže permanentný tlak nemeckých orgánov na juhoslovanskú vládu silnel. Znova ho výstižne opísal A. Tichý: „V tejto situácii – a to je druhá strana – si tu Čechoslováci zriadili odbojové ústredie, tu, v krajine, ktorá nevypovedala Nemecku vojnu, kde malo Nemecko svoje zastúpenie, svoje hospodárske záujmy a slobodný predaj svojej tlače. To nebolo Francúzsko ani Anglicko, a predsa sme tu boli“ (1969, s. 412). Dňa 23. apríla 1940 pribudol v Belehrade ďalší kontakt československej emigrácie – *Československá informační kancelář* na čele s Karlom Jíšem. Vo

vojenských otázkach bol podriadený vojenskému zmocnencovi, vo finančných zase Lípovi. Jeden pracovník tejto kancelárie bol poverený aj kontaktom s krajanmi. (Zudová-Lešková, 2012, s. 98).

5. Emigrácia československých Židov cez Juhosláviu

Medzi československými občanmi, ktorí sa v sledovanom období nachádzali na území Juhoslávie, bolo aj relatívne veľké množstvo osôb židovského vyznania, respektíve národnosti. Pochádzali predovšetkým z územia Protektorátu Čechy a Morava, kde boli vystavení horším podmienkam ako na Slovensku. Viacerí z nich boli pracovníkmi odbojového hnutia, takže tým potrebné dokumenty vystavili odbojové organizácie. Mnohí z nich vstúpili aj do československej zahraničnej armády, pričom ich počet postupne vzrastal – v transportoch, z ktorých bola po páde Francúzska vytvorená československá jednotka na Strednom východe, mali už Židia dokonca prevahu. (Tichý, 1969, s. 420 – 421). V prípade, že židovskí utečenci neboli spolupracovníkmi československého zahraničného odboja, mali oveľa väčšie problémy s vybavením potrebných cestovných dokumentov. V roku 1938 sa pre židovských emigrantov zo strednej Európy otvorila nová emigrantská trasa pre organizované skupiny – lodná plavba po Dunaji a následne morskými loďami do Palestíny. V rokoch 1938 – 1939 bolo touto trasou prepravených približne 6 800 osôb. Koncom októbra 1939 však rumunské orgány nepovolili plavbu ďalšej lode s 1 100 pasažiermi na palube, následkom čoho táto skupina uviazla na juhoslovanskom území v mestečku Kladovo. Za následok to malo uzavretie tejto trasy. (Spomenica, 1969, s. 78).

V sledovanom období sa do organizovania emigrácie československých Židov zapojil aj spomínaný Ján Bulík. Podľa zachovanej korešpondencie pomohol získať potrebné dokumenty viacerým Židom z Prahy. Zaujímavý bol proces vybavovania víz pre Leopolda Fürtha, pražského židovského lekára. Ten si už žiadosť o vízum raz podal sám, avšak bola zamietnutá. (Kamenec, 2007, s. 125 – 129). Bulík za vybavenie tejto žiadosti požadoval značný honorár, 50 000 dinárov. V liste píše: „Nútený som počítať si minimálne 50 000 Din. z tej príčiny, pretože prvý raz Dr. Fürth už bol zamietnutý.“ Ďalej píše: „... výšku môjho honoráru Ti nemusím zvlášť odôvodňovať“ (Súkromná pozostalosť). Z týchto vyjadrení je pravdepodobné, že väčšia suma peňazí bola potrebná okrem iného na úplatky na kompetentných miestach. Z ďalšieho listu sa dá čiastočne vykresliť situácia, v akej sa nachádzali Židia pri snahách emigrovať cez Juhosláviu. Bulík tu zdôvodňuje aj výšku svojho honorára a vykresľuje veľmi náročné podmienky vybavenia tohto prípadu: „U nás je dnes najväčší kunšt vymôcť pre žida povolenie vstupného víza a vcelku sa nepovoľuje ani 1 % žiadostí. [...] ... len skutočne vo výnimočných prípadoch a na veľké a vplyvné intervencie víza povoľujú.“ Ďalej Ján Bulík píše, že kvôli vybaveniu tejto záležitosti, ktorá už bola raz zamietnutá, musel celé dva týždne denne urgovať na ministerstve, kým dosiahol prijateľné vyriešenie záležitosti. Dr. Leopoldovi Fürthovi sa nakoniec podarilo emigrovať, v Belehrade aj istý čas pobudol. (Súkromná pozostalosť). Vzhľadom na ďalší vývoj udalostí v Protektoráte si tak zrejme zachránil život.

Z prelomu rokov 1939 a 1940 pochádza korešpondencia hovoriaca o najvýznamnejšej Bulíkovej iniciatíve z tejto oblasti. V decembri 1939 ho v Belehrade vyhľadal zástupca Jadranskej cestovnej kancelárie (5) z Prahy, ktorý ho informoval, že jeho spoločnosť vybavuje záležitosť vystaňovania asi 1 000 – 1 200 Židov z Protektorátu Čechy a Morava do Palestíny. Transport mal prejsť cez juhoslovanské územie do prístavu Sušak alebo Split, kde mal byť nalodený a preplaviť sa do Palestíny. Bulík bol poverený zistiť, či bude možné obstaráť týmto vystaňovalcom tranzitné víza cez juhoslovanské územie. V tejto veci Bulík osobne jednal s ministrom vnútra. Ten s prípravou akcie súhlasil, avšak len po splnení náročných podmienok: Židia mali cestovať zvláštnymi vlakmi s policajnou eskortou, cez juhoslovanské územie mali prejsť bez akéhokoľvek výstupu a mali byť nalodení priamo z vagónov. Minister ešte podotkol, že konečné povolenie môže vydať až vtedy, keď budú zaobstarané lode čakať v prístave, a že sa nedá ani uvažovať o tom, že by spomínaní Židia pricestovali do Juhoslávie a tam čakali na vybavenie ďalších dokumentov a záležitostí. (Súkromná pozostalosť). V Juhoslávii totiž už od roku 1933 rástol počet židovských utečencov – do roku 1938 ich cez juhoslovanské územie prešlo niekoľko desiatok tisíc, pričom veľké množstvo z nich sa tu na dlhší čas zdržalo. Štátna moc bola z tejto situácie znepokojená, čo vyvrcholilo nariadeniami obmedzujúcimi

vydávanie víz osobám židovského pôvodu. Po uviaznutí spomínaného transportu v Kladove sa táto situácia ešte zhoršila. (*Spomenica*, 1969, s. 79).

Napriek komplikovanosti Bulík začal túto záležitosť vybavovať. JCK ho ubezpečovala, že v prípade úspešného priebehu tejto akcie by nasledovali ďalšie podobné, počítajúce až niekoľko tisíc osôb, keďže záujem o vysťahovanie bol v tomto období medzi Židmi v Protektoráte naozaj veľký. Korešpondencia zachovaná v pozostalosti J. Bulíka však nie je kompletná, takže z nej nie je jasné, či táto akcia bola aj realizovaná. Ďalšie súvisiace informácie sa však podarilo nájsť v Archíve Juhoslávie. Juhoslovanský generálny konzulát v Prahe preposlal žiadosť JCK o skupinový transport Ministerstvu vnútra. Ministerstvo ju však vo svojej odpovedi zo 16. januára zamietlo. (*Archiv Jugoslavije*, Fond 391, Fascikla 14, Φ-52). Ako vysvitlo z ďalších dokumentov, táto akcia mala byť súčasťou väčšieho plánu na otvorenie novej tranzitnej cesty pre židovských emigrantov, o ktorom sa koncom roku 1939 rokovalo v Juhoslávii na vysokej úrovni: dňa 14. decembra sa konala konferencia organizovaná Ministerstvom zahraničných vecí, na ktorej boli prítomní aj zástupcovia Ministerstva vnútra, Ministerstva financií, Riaditeľstva morskej a riečnej dopravy a predseda Spolku vlastníkov lodí Juhoslávie. Išlo tu jednak o oživenie turizmu, ktorý zažíval po vypuknutí vojny obrovský prepád, ale aj o otvorenie novej emigrantskej trasy, ktorá mala byť organizovaná presne podľa pokynov, ktoré spomína vo svojom liste J. Bulík. Minister vnútra výsledky konferencie zhodnotil dňa 23. decembra 1939 aktom I. číslo 37277. Schválil opatrenia na oživenie turizmu, avšak odmietol organizovanie židovských emigrantských transportov cez územie Juhoslávie. (AJ, f. 14, F-33). Židia z územia bývalého Československa teda boli pri snahe emigrovať cez Juhosláviu odkázaní len na vybavovanie individuálnych víz.

6. Posledná fáza činnosti belehradskej odbojovej centrály

Prvé problémy československého odboja v Juhoslávii sa objavili na jar 1940. Dňa 23. marca 1940 si Gestapo u vlády vynútilo prehliadku večerného rýchliku do Istanbulu. Bol zadržaný prakticky celý jeden transport československých emigrantov. Pri obhliadke sa navyše zistilo, že sú vybavení francúzskymi pasmi a že cieľom sú kasárne cudzineckej légie v Bejrúte. Emigranti boli na niekoľko dní zadržaní, následne ich však bez väčších problémov prepustili. (Tichý, 1969, s. 429 – 430). Najväčšia zmena prístupu juhoslovanských štátnych orgánov však nastala po páde Francúzska v lete 1940. Zmena bola spôsobená nárastom nemeckého tlaku na štáty, ktoré ešte nepristúpili k Paktu troch. (Sovilj, 2012, s. 89 – 90). Prejavilo sa to napríklad vydaním *Opatrenia o súpise všetkých cudzincov*. (Zudová-Lešková, 2012, s. 99). Pád Francúzska mal zároveň veľký vplyv na emigráciu dobrovoľníkov do československého zahraničného vojska, ktorý sa výrazne znížil. (Tejchman, 2008, s. 170). Dňa 6. augusta skoro ráno vykonali príslušníci juhoslovanskej Mestskej správy nečakanú raziu proti bývalým československým občanom žijúcim už niekoľko rokov v Juhoslávii. Oficiálne udaný dôvod bolo „hľadanie dôkazov proti zákonu na obranu štátu“. Reálne však bolo jasné, že si akciu vynútilo Gestapo, ktoré pri celej akcii aj asistovalo. Boli zadržaní traja Česi, ktorí boli bez výsluchu a bez súdneho rozhodnutia juhoslovanských úradov vydaní do rúk nacistov a prepravení do Nemecka, kde boli o dva roky neskôr popravení. Po tejto udalosti bolo už všetkým jasné, že sa situácia zmenila radikálne. Spôsobilo to odchod viacerých pracovníkov československého odboja v Juhoslávii. (Zudová-Lešková, 2012, s. 99 – 100). Stratenú francúzsku podporu belehradskej československej akcie vystriedala podpora britská. Briti navrhli odbojovým pracovníkom, predovšetkým tým exponovaným, aby sa presťahovali do diplomatických bytov, čo im zlepšilo bezpečnostnú situáciu. Taktiež vysielačka spravodajskej skupiny bola presťahovaná na britskú ambasádu. (Sovilj, 2012, s. 92 – 93). Pod nátlakom juhoslovanských úradov museli byť dobrovoľníci do zahraničného vojska, ktorí čakali v Belehrade, odsunutí do periférnej oblasti. Skupina cca 25 vojakov tak strávila 4 mesiace v kláštore Tomić pri Jagodine. Niektorí slovenskí členovia tejto skupiny sa dokonca rozhodli vrátiť na Slovensko prostredníctvom diplomatického zastúpenia Slovenskej republiky v Belehrade. (*Slovenský národný archív*, Fond 3786, škatuľa 267). Zmenu prístupu juhoslovanskej vlády bolo cítiť aj na živote českej a slovenskej menšiny. Československý zväz bol prakticky rozpustený, jeho predseda odišiel do exilu. Tlačový orgán zväzu bol premenovaný – názov *Juhoslovanskí Čechoslováci* sa zmenil na *Naše noviny*, čo je ďalším nepriamym potvrdením účinnosti nemeckého nátlaku. (Sovilj, 2012, s. 114).

Tradičné augustové valné zhromaždenie Matice slovenskej v Juhoslávii sa konalo v skromných podmienkach, bez účasti väčšieho počtu členov a bez osláv. Juhoslovanské úrady totiž zakázali akúkoľvek politickú činnosť, boli povolené len administratívne úkony. *Národná jednota* k tomuto tlaku napísala len, že to „nie je treba vysvetľovať“ (*Národná jednota*, roč. 21, č. 32, s. 1). Vplyv nemeckých orgánov v tomto smere je teda zrejmý.

Na jeseň sa situácia mierne upokojila. V októbri Žuffa (2004, s. 98) poznamenal: „Veľmi sa čudujem, že všetci emigranti tu máme pokoj. Chvalabohu, že z našich obáv sa dosiaľ ešte nič nespĺnilo. To ale neznamená, že by sme boli už von z horúcej kaše.“ Do Belehradu sa v tomto období vrátilo viacero činiteľov československého odboja, ktorí však už činnosť väčšinou neobnovili v predošlom rozsahu. (Zudová-Lešková, 2012, s. 100 – 101).

V zime a na jar 1941 bolo na základe vývoja medzinárodnej situácie rozhodnuté o odsune československej misie, ako aj zvyšných československých občanov z Juhoslávie. Vo februári 1941 hlásil Hieke, že transportom poslali 52 osôb a na evakuáciu treba rátať ešte asi so 170 osobami. Dňa 4. marca 1941 opustil Juhosláviu Lípa a jeho zamestnanci aj s rodinami. Hieke s časťou svojej spravodajskej skupiny sa nachádzal v Belehrade aj v čase prevratu 27. marca. Ako poslední československí občania ostali na juhoslovanskom území až do aprílovej vojny. Udržovali tu kontakty s generálnym štábom aj s britskou misiou. (Sovilj, 2012, s. 195, 220). Zaujímavé je, že vďaka fungujúcej československej spravodajskej službe mohol Hieke informovať juhoslovanský generálny štáb o presnom čase bombardovania Belehradu. Údaj zistil špión Paul Thümmel, ktorý s československou rozvedkou niekoľko rokov spolupracoval. Po porážke Juhoslávie ustúpila Hiekeho skupina až do prístavného mesta Kotor, odkiaľ boli britskými hydroplánmi prepravení do Grécka. (Hieke, 1968, s. 610 – 615).

Poznámky

- (1) DRTINA, P.: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první, Kniha I. Přes Mnichov do emigrace*. Praha : Melantrich, 1991; HIEKE, F.: Mé vzpomínky z druhé světové války. In: *Historie a vojenství 4. Vojenský historický ústav* : Praha, 1968; TICHÝ, A.: Směr Bělehrad! In: *Z počátku odboje*. Praha : Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, 1969; ŽUFFA, V. J.: *Skok do neznáma*. Bratislava : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004.
- (2) TEJCHMAN, M.: Iniciativy čs. vojenské zahraniční služby na Balkáně v letech 1939 – 1941. In: *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939 – 1945. Sborník studií*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Historický ústav AV ČR, 2008; KŘEN, J.: *Do emigrace. Západní zahraničný odboj 1938-1939*. Praha : Naše vojsko, 1969; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: *Zapomenutá elita. Českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938 – 1945*. Praha : Mladá fronta, Historický ústav AV ČR, 2012; BROD, T.: Cesty československých uprchlíků přes Balkán v letech 1939 – 1940. In: *Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968.
- (3) JABLONICKÝ, J. *Z ilegality do povstania. (Kapitoly z občianskeho odboja)*. Banská Bystrica : DALI-BB, s. r. o. Pre Múzeum SNP, 2009.
- (4) SOVILJ, M.: *Československo-jugoslávské vztahy v letech 1939 – 1941. Od zániku Československé republiky do okupace Království Jugoslávie*. Praha : Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016.
- (5) Oficiálny názov spoločnosti bol Jadranská cestovní kancelář, Novotného lávka 4, Praha.

Literatúra

- BAJANÍK, Stanislav a kol. 2007. *Dr. Janko Bulík, vlastenec, demokrat a martýr*. Martin : Matica slovenská, 2007. 239 s. ISBN 978-80-7090-860-0
- BOLDOCKÝ, Samuel. 2007. Z kukuričniska do služieb ducha a národa. In: *Dr. Janko Bulík, vlastenec, demokrat a martýr*. Martin : Matica slovenská, 2007. ISBN 978-80-7090-860-0
- BROD, Toman. 1968. Cesty československých uprchlíků přes Balkán v letech 1939 – 1940. In: *Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968. 440 s.

- DRTINA, Prokop. 1991. *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek první, Kniha I. Přes Mnichov do emigrace*. Praha : Melantrich, 1991. 479 s. ISBN 80-7023-102-5
- HIEKE, František. 1968. Mé vzpomínky z druhé světové války. In: *Historie a vojenství 4*. Praha : Vojenský historický ústav, 1968.
- JABLONICKÝ, Jozef. 2009. *Z ilegality do povstania. (Kapitoly z občianskeho odboja)*. Banská Bystrica : DALI-BB, s. r. o. Pre Múzeum SNP, 2009. 448 s. ISBN 978-80-89090-60-0
- JARINKOVIČ, Martin. 2012. *Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny*. Banská Bystrica: Klub priateľov Múzea SNP, 2012. 160 s. ISBN 978-80-89514-13-7
- KAMENEC, Ivan. 2007. Jedna z neznámych stránok činnosti JUDr. Jána Bulíka v rokoch 1939 – 1941. In: *Dr. Janko Bulík, vlastenec, demokrat a martýr*. Martin : Matica slovenská, 2007. ISBN 978-80-7090-860-0
- KOPČOK, Andrej. 2007. Kovačický proces – predchodca a súčasník. In: *Kovačica pamätá. K 100. výročiu Kovačického procesu*. Martin : Matica slovenská, 2007. ISBN 978-80-7090-859-4
- KŘEN, Jan. 1969. *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938 – 1939*. Praha: Naše vojsko, 1969. 581 s.
- KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. 1999. *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničím odboji za druhé světové války*. Praha: Karolinum, 1999. 283 s. ISBN 80-7184-828-X
- SOVILJ, Milan. 2016. *Československo-jugoslávské vztahy v letech 1939 – 1941. Od zániku Československé republiky do okupace Království Jugoslávie*. Praha : Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. 358 s. ISBN 978-80-7308-686-2
- TEJCHMAN, Miroslav. 2008. Iniciativy čs. vojenské zahraniční služby na Balkáně v letech 1939 – 1941. In: *Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939 – 1945. Sborník studií*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Historický ústav AV ČR, 2008. ISBN 978-80-7285-105-8
- TICHÝ, Antonín. 1969. Směr Bělehrad! In: *Z počátku odboje*. Praha : Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, 1969.
- ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. 2012. *Zapomenutá elita. Českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938 – 1945*. Praha : Mladá fronta, Historický ústav AV ČR, 2012. 326 s. ISBN 978-80-204-2165-4
- ŽUFFA, Vladimír Ján. 2004. *Skok do neznáma*. Bratislava : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. 280 s. ISBN 80-7165-444-2
- PALKA, John. 2010. *Moje Slovensko, moja rodina*. Bratislava : Kalligram, 2010. 432 s. ISBN 978-80-8101-379-9

Spomenica. Beograd : Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1969.

Arhiv Jugoslavije, Beograd. (AJ)

Národní archiv ČR, Praha. (NRČR)

Archív Ústavu T.G. Masaryka, Praha. (AUTGM)

Slovenský národný archív, Bratislava. (SNA)

Matica slovenská v Srbsku. Nespracovaný archívny materiál

Súkromná pozostalosť vo vlastníctve rodiny J. Bulíka. (Súkromná pozostalosť) Nespracovaný archívny materiál.

Národná jednota, roč. 19, č. 52; roč. 20., č. 11; roč. 21, č. 32.

Summary

Czechoslovak emigration in Yugoslavia in 1939 – 1941 is a complex topic exceeding to several other issues. Operation of this Balkan emigration route was mostly influenced by the Belgrade headquarters of Czechoslovak resistance movement, which was responsible for care for emigrants and organization of transports. Total number of Czechoslovak citizens emigrated by the organized transports via Yugoslavia in this period reaches to 2000. The situation in Belgrade headquarters was marked by several conflicts inside the resistance movement, both, between Hodža and Beneš fraction and between military and civil part of resistance. As we mentioned in the case of Dr. Rudinský, the Belgrade headquarters had indirect influence on the development of situation in

Western European resistance movement by a different approach to arrangement of the necessary travel documents – while Beneš supporters usually reached Western Europe in relatively short time, Some Hodža supporters did not reach it at all. The cooperation of the local Czech and Slovak minority and its institutions, especially the “Czechoslovak union in the Kingdom of Yugoslavia”, was important for the activity of the resistance headquarters. Ján Bulík was the most involved person in the resistance activities among the Czechoslovak diaspora, being an important representative of Vojvodina Slovaks in the thirties of the 20th century. Special attention is to be paid to the emigration of Czechoslovak Jews, which was carried out by both, individual and mass transports. The most influential factor of the operation of the resistance headquarters was the position of Yugoslavian state authorities, which was changing in time. The authorities were tolerant, even hiddenly helpful in the early phase, but they were forced to harder actions after the fall of France, which led to a strong diminution of the resistance activity and departure of many resistance members and emigrants. In the late phase, the Czechoslovak emigration community in Yugoslavia consisted mostly of the military intelligence group operatives, which were in the contact with Yugoslavian general staff and departed Yugoslavia only during its fall in April 1941.

O autorovi

Ondrej Druga absolvoval bakalárske a magisterské štúdium na FiF UK v Bratislave. V súčasnosti je študentom 3. ročníka doktorandského štúdia na Katedre histórie FF UMB v Banskej Bystrici. Venuje sa dejinám vojvodinských Slovákov v 30. rokoch 20. storočia, vo svojom dizertačnom výskume sa zaoberá protifašistickými aktivitami tejto komunity v rokoch 1938 – 1941. K vojvodinským Slovákom ho viažu aj príbuzenské vzťahy, venuje sa tiež výskumu a propagácii ľudovej kultúry tejto komunity. Ondrej Druga, Baňicka 18, 974 05 Malachov, Slovenská republika